

Dragomir Vojnić*

UDK 330.1:338.9

Izvorni znanstveni rad

KONTROVERZE TRŽIŠTA U SVJETLU DRUŠTVENIH DOGAĐANJA PROTEKLOGA STOLJEĆA¹

U proteklome stoljeću svijet je bio suočen s turbulentnim društvenim kretanjima i s velikim društvenim promjenama. To se posebno odnosi na Europu. U Europi, kao najrazvijenim dijelu svijeta, traženje odgovarajućih rješenja pokrenule su različite lijeve političke stranke i sindikalni pokreti. Glavni društveni raskoli u Europi (poslije i u Aziji) dogodili su se zbog različitih pristupa u odabiru modela i metoda ublaživanja kontroverzi tržišta. Lijeve političke snage u najrazvijenijim zemljama Zapadne Europe odlučile su se za kombinaciju kriterija tržišta i kriterija solidarnosti u organizaciji privrede i društva. Na tim je osnovana uspostavljena relativno stabilna ravnoteža interesa rada i kapitala u razvitku modela društva blagostanja i civilnoga društva. Zemlje u tranziciji imale su nesreću da je tranzicija započela paralelno s početkom reforme društva blagostanja. Rješavanje problema ograničavanja kontroverzi tržišta ostvarivat će zemlje u tranziciji prihvaćanjem modela reformiranog društva blagostanja, a to znači i priključivanjem Europskoj uniji.

* D. Vojnić, znanstvenik savjetnik u Ekonomskom institutu, Zagreb. Članak primljen u uredništvu: 02. 06. 2001.

¹ Ovaj je prilog priređen za znanstveni skup koji je organiziralo Znanstveno vijeće za ekonomska istraživanja i hrvatsko gospodarstvo Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 31. svibnja 2001. o temi: "Hrvatska gospodarska kriza i pravci zaokreta iz recesije u ekonomski razvoj". Prvi je puta objavljen u nešto skraćenoj verziji u knjizi koju su pod istim naslovom objavili HAZU i RIFIN, Zagreb, 2001.

U pripremi ovog znanstvenog skupa bio je upravo u diskusijama o temi kontroverza tržišta veoma aktivan član suradnik HAZU Stjepan Bratko koji nas je nažalost prerano napustio ne dočekavši održavanje skupa.

Uvodne napomene

Obično se kaže da je povijest političke ekonomije zapravo povijest vlasništva. A povijest vlasništva u političko ekonomskom smislu tijesno je povezana s razvitkom znanja, tehnologije i tržišta.

Tržište je zapravo ona komponenta koja u jednom katalizatorskom smislu povezuje nova znanja, nove tehnologije i nove proizvode. Sve to u krajnjoj instanci znači da je tržište u povijesti bilo i u sadašnjosti ostalo bitan segment ne samo tehničkog nego i ukupnog društvenog napretka. U tom se smislu može reći da tržište pripada samoj središnjici političke ekonomije. Institucija tržišta utjecala je mogo stoljeća i više tisućljeća odgovarajućim uzročno-posljedičnim vezama na razvitak ljudske civilizacije. U nešto ograničenoj povijesnoj retrospektivi mogu se dati još određenije prosudbe. Te određenije prosudbe govore o tržištu kao o velikom dostignuću naše, možda bi bilo još bolje reći, kršćanske civilizacije.

Velika važnost i uloga institucije tržišta posebno je došla do izražaja u proteklom stoljeću. U tom je stoljeću akumulirano više novih fundamentalnih znanja i na njima zasnovanih novih tehnologija i novih proizvoda nego u svim prethodnim stoljećima i tisućljećima. Snažan razmah novih znanja i tehnologija dao je i snažni impuls razvitku tržišta, a intenzivan je razvitak tržišta imao za prirodnu posljedicu jačanje konkurencije. U samoj strukturi integralnog tržišta događale su se pod utjecajem spomenutih procesa veoma dinamične promjene. U povijesnoj retrospektivi poznatu dominaciju tržišta roba i usluga sve je više zamjenjivala dominacija tržišta faktora (rada i kapitala). Pojmovi koncentracije ekonomske, pa i političke moći, sve su se više povezivali s bankarskim i financijskim kompleksom i s odgovarajućim tržišnim institucijama. Na strani tržišta rada sve su veću ulogu dobivale različite radničke i sindikalne organizacije koje su određeni balans interesa rada i kapitala nastojale ostvariti institucijom kolektivnih ugovora.

No, sve spomenute i nespomenute, uključujući i prosudbu da institucija tržišta predstavlja veliki domet naše civilizacije, nikako ne znači da je tržište neka idealna institucija koja djeluje sama za sebe i sama po sebi bez sjena i ostatka. Naprotiv. Tržište u svom slobodnom djelovanju proizvodi veoma divergentne i proturječne posljedice. Čak se može reći da je vrednovanje tih posljedica dijametralno oprečno. Sve ovisi o tome, koji će kriterij biti uzet kao osnovica vrednovanja. Ako kao kriterij uzmemo poduzetništvo, onda valja reći da tržište nagrađuje sposobne i uspješne i kažnjava nesposobne i neuspješne. Ako kao kriterij uzmemo načela socijalne pravde, onda valja reći da tržište djeluje tako da bogati postaju još bogatijima, a siromašni još siromašnjima. Što su uloga i mjesto tržišta, s obzirom na razvijenost i intenzitet djelovanja tržišnih institucija u jednom društvu veći, to su i ove divergencije i proturječja izrazitiji. To zbog toga što pod utjecajem slobodnog djelovanja tržišta privreda i društvo postaju sve razvijeniji, ali uz posljedice sve većih i većih socijalnih razlika.

Takvi su procesi posebno intenzivirani već na početku protekloga stoljeća pod utjecajem veoma dinamičnog razvitka znanja, tehnologije novih proizvoda, tržišta i konkurencije. Reagiranja na te procese i na s njima povezane probleme u različitim su zemljama i različitim dijelovima svijeta bila u različito vrijeme različita. Veća ili manja osjetljivost u reagiranju na te probleme i kontroverzne pojave ovisila je o ukupnoj razini ekonomskog i demokratskog razvitka pojedinih zemalja. A to znači da je ovisila o ukupnoj razini i kvaliteti makroekonomskog i makropolitikog okruženja svake zemlje.²

Općenito bi se moglo reći da je rješavanje tih problema ovisilo o općim ekonomskim, političkim, pa i civilizacijskim prilikama u pojedinim zemljama i dijelovima svijeta. Posebno su bile izrazite razlike između dviju Amerika. Zbog mnogo manjih društvenih usmjerenja u traženju odgovarajućih rješenja u Latinskoj je Americi nastao pojam “Latinskoamerički sindrom” kao sinonim velikih socijalnih razlika zbog zapostavljanja načela socijalne pravde.

I u mnogim drugim dijelovima svijeta ti su problemi kontroverza tržišta rješavani tako da su socijalne razlike bile i ostale veoma velike. Ima dosta osnova za prosudbu da su najveći senzibilitet za rješavanje problema kontroverza tržišta pokazale u proteklom stoljeću europske zemlje; ali, koliko god su se kao glavni pokretači i inicijatori traženja odgovarajućih rješenja javljale iste ili slične društvene snage, ipak su ponuđena rješenja (njihove konzekvence) bila bitno različita. Kada spominjem iste ili slične društvene snage, onda mislim na razne socijaldemokratske, socijalističke i radničke partije i radničke i sindikalne pokrete. Kada spominjem bitno različita rješenja, onda mislim na “društvo blagostanja”, s jedne strane, i na “realni socijalizam” sa druge strane. Prvo se rješenje pokazalo kao veoma djelotvorno i uspješno. Drugo se rješenje pokazalo kao nedjelotvorno i neuspjelo. Ono je dalo porazne rezultate i već se sada može, bez obzira na kratkoću vremenske distance, ocijeniti povijesnom pogreškom.

Kontroverze tržišta i društvo blagostanja

U zemljama Zapadne Europe na početku protekloga stoljeća i prije i poslije Prvog svjetskog rata sve su se više zaoštravala ona društvena proturječja kojima su u osnovi kontroverze tržišta. To je i posve razumljivo, jer to su upravo one najrazvijenije zemlje u kojima je bum razvitka novih fundamentalnih znanja i na njima zasnovanih novih tehnologija i novih proizvoda najviše došao do izraza, a to zato

² Neki aspekti ovih problema nešto su šire razmatrani u radu Stjepana Bratka: “Vrijednosni sustav gospodarstva i tržišna demokracija u Hrvatskoj”, u knjizi Stjepana Bratka (ed.et.a.): “Tržišna demokracija u Hrvatskoj stanje i perspektive”, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb-Varaždin, 2000., str. 37-48.

što je takav tok događanja, po prirodi stvari, imao za posljedicu sve snažniji razvitak tržišta i konkurencije. Što znači i sve snažnije zaoštavanje problema kontraoverza tržišta. Takav je tok događanja potakao inicijative određenih društvenih snaga i na strani kapitala i na strani rada. Na strani kapitala potakao je početak ostvarivanja integracijskih procesa i globalizacijskih trendova. U poslijeratnom razdoblju oni su započeli s Europskom zajednicom, da bi se na početku devedesetih, nastavili Europskom unijom a isto tako i Monetarnom unijom. Poželjna perspektiva jest da se ti procesi u konačnici oblikuju kao Ujedinjena Europa. Na strani rada takav je tok događanja poticao inicijative u smjeru traženja rješenja kojima bi se ublaživale negativne konzekvence djelovanja tržišta i njegovih kontroverza.

Takve su inicijative na strani rada (kako je već spomenuto) davale različite socijaldemokratske i druge socijalističke i radničke partije i s njima povezani sindikalni pokreti. U traženju odgovarajućih rješenja te su društvene i političke snage polazile od pretpostavke da ta rješenja moraju uvažavati sve ono što se stavlja pod zajednički nazivnik "Demokracija zapadnoeuropskog tipa". A to se u osnovi svodi na višestranačku parlamentarnu demokraciju koja u prvi plan stavlja zaštitu ljudskih prava i sloboda. Već se iz takvog pristupa, sama po sebi, nametnula ideja o kombinaciji kriterija tržišta i kriterija solidarnosti u organizaciji privrede i društva. Ravnotežu između tih kriterija morala je tražiti i uspostavljati svaka zemlja ovisno o demokratskim tradicijama i razini ekonomskog razvitka. Sa stajališta ovih naših razmatranja najvažnije je uočiti da je traženje tih ravnoteža krčilo putove prema uspostavljanju u prvoj instanci "države i ekonomije blagostanja" ("State and Economics of Welfare") i poslije "društva blagostanja". Prilikom ostvarivanja i funkcioniranja društva blagostanja pokazala se iz teorije poznata postavka da je društvoekonomski i politički sustav, u kojem je nešto ujednačenija raspodjela, u isto vrijeme i nešto efikasniji. U svemu je tome, međutim, veoma važno odnose ravnoteže između kriterija tržišta i kriterija solidarnosti shvatiti kao nešto relativno i dinamično, a ne kao nešto apsolutno i statično. Jer ti se odnosi ovisno o vremenu i prostoru i o ukupnom makroekonomskom i makropolitikom okruženju moraju utvrđivati za svaku zemlju posebno. U slučaju kada se u jednoj zemlji pre naglasi kriterij tržišta, poveća se konkurentnost, ali na štetu ostvarivanja funkcije socijalne države i načela socijalne pravde. I obratno. U slučaju kada se pre naglasi kriterij solidarnosti, povećavaju se uloge i funkcije socijalne države, ali na štetu smanjivanja konkurentnosti. Kako je već spomenuto, društvo blagostanja nastalo je pod utjecajem svih onih čimbenika koje stavljamo pod zajednički nazivnik "treća tehnološka revolucija" s jedne strane, i svih onih čimbenika koji su (u proteklogm stoljeću) utjecali na razvitak koncepta "civilnog društva", sa druge strane. S jedne su strane, dakle, čimbenici koji se odnose na tehnički napredak pod utjecajem novih znanja, novih tehnologija, novih proizvoda, tržišta i konkurencije. Ti se čimbenici uvjetno mogu označiti kao interesi kapitala. Sa druge su strane čimbenici koji se odnose na različite socijaldemokratske, socijalističke i radničke partije i sindikalne pokrete

koji se uvjetno mogu označiti kao interesi rada. Interes prve grupe čimbenika izražen je u što jačoj ulozi kriterija tržišta i konkurencije u organizaciji privrede i društva. Interes druge grupe čimbenika izražen je u što većoj zastupljenosti kriterija solidarnosti u organizaciji privrede i društva. Ravnoteža između tih kriterija uspostavljena oko sredine protekloga stoljeća predstavljala je najstabilniju i najtrajnijiu osnovicu odnosa rada i kapitala u zemljama Zapadne Europe. Pod utjecajem spomenutih čimbenika uslijedili su integracijski procesi i globalizacijski trendovi. Na konceptu društva blagostanja najrazvijenije zemlje Zapadne Europe udružile su se u Europsku zajednicu, a oko sredine devedesetih grupa od petnaest europskih zemalja udružila se u Europsku uniju. U isto se vrijeme, u posljednjem desetljeću protekloga stoljeća javljaju tendencije u smjeru traženja (na višoj razini) novog balansa između kriterija tržišta i kriterija solidarnosti u organizaciji privrede i društva zemalja Europske unije. Uzroci toj pojavi povezuju se s utjecajima i potrebama odgovarajućih uvjeta razvitka i djelovanja nove (četvrte) tehnološke revolucije. Ta je revolucija dala ton i pečat svemu onome što se obično stavlja pod zajednički nazivnik "informatička epoha" i "postindustrijsko društvo". Ta je pojava dala dodatnu snagu i nove impulse već postojećim integracijskim procesima i globalizacijskim trendovima. Povećane su ambicije za stvaranje jedinstvene Europe. Sve veće razmjere dobiva utjecaj brojnih multinacionalnih kompanija među kojima ima i takvih koje ostvaruju veći proizvod (prihod) od mnogih ne sasvim malih i siromašnih zemalja.

U tijeku je proces stvaranja onakvog svijeta kakav se u popularnoj krilatici naziva "globalnim selom". Najrazvijenije europske zemlje, osobito zemlje Europske unije, dobivaju neke nove kvalitete i karakteristike u svom makroekonomskom i makropolitickom okruženju. Te se nove kvalitete i karakteristike manifestiraju u drugačijem tretmanu i ukupnog i posebno monetarnog suvereniteta. I pored određenih kolebanja, sve je izglednije da će se sve zemlje Europske unije (nešto prije ili poslije) postepeno uključiti i u monetarnu uniju. Različiti segmenti "klasičnog državnog suvereniteta" postupno se prenose na odgovarajuće zajedničke organe. U makropolitickom okruženju dobivaju sve veći utjecaj nevladine organizacije. Te se organizacije javljaju kao zaštitnici najrazličitijih interesa pojedinih grupa građana - od strukovnih, poslovnih, ekoloških, kulturnih i sportskih, pa sve do humanitarnih, vjerskih i drugih. Osobito su značajnu ulogu dobile one nevladine organizacije koje imaju humani karakter i kojima je osnovni zadatak zaštita ljudskih prava i sloboda. U nas je to Hrvatski helsinški odbor, kao dio Helsinške federacije, ali ima i mnogo drugih. Pojam nevladine organizacije nikako ne znači da su one apolitične. Naprotiv, mnoge od njih, uključujući HHO, duboko su politične, ali izvanstranačke. A to znači da se bore za zaštitu određenih interesa, ali ne i za vlast. Sve više postaje uobičajeno mjerilo razvitka civilnog društva u razvijenim europskim zemljama, posebno zemljama Europske unije, broj i utjecaj različitih nevladinih organizacija. Te organizacije kao samoinicijativno interesno

organizirane grupe građana ne mogu biti supstitut vlasti, ali mogu i moraju biti svojevrsna kontrola vlasti sa zadatkom suzbijanja različitih monopola i zloupotreba vlasti. Civilno društvo ima zadaću razviti kvalitete građanskoga društva u uvjetima svih proturječja i turbulencija koje sa sobom nose tehnički napredak, tržište i konkurencija.³

Početak traženja nove ravnoteže između kriterija tržišta i solidarnosti uslijedio je u onim zemljama koje imaju i najrazvijenije civilno društvo i najveći domet u ostvarivanju funkcije socijalne države i načela socijalne pravde. To se osobito odnosi na Skandinavске zemlje. Nešto je poslije to uslijedilo u Njemačkoj, a nešto manje izrazito i u nekim drugim zemljama, gdje se osjetila potreba za jačanjem uloge tržišta i konkurentnosti.

U Njemačkoj se to dogodilo, kao “ironija sudbine”, upravo u vrijeme kada su socijaldemokrati došli na vlast. Oni su u traženju novog balansa bili prisiljeni smanjivati ona socijalna prava koja je godinama održavala prethodna konzervativna Vlada. U to sam vrijeme predviđao i pisao sam da će se to isto dogoditi i u Hrvatskoj kada na vlast dođe Vlada lijevog centra. Samo, razumije se, s bitno različitim uzročno-posljedičnim vezama. Sa stajališta ovih naših razmatranja, međutim, najvažnija je spoznaja da su pod utjecajem nove, četvrte tehnološke, tj. informatičke, revolucije u posljednjem desetljeću protekloga stoljeća, narušeni relativno stabilni dugogodišnji odnosi rada i kapitala i traženja nove ravnoteže na višoj razini. Traženje te nove ravnoteže označilo je svršetak, gotovo polustoljetnog trajanja “klasičnog društva blagostanja”. U traganjima za novim rješenjima kontroverza tržišta nametnula se potreba za reformom društva blagostanja.

Kontroverze tržišta i reforma društva blagostanja

Informatička revolucija ima sve karakteristike tehnološke revolucije. Treća tehnološka revolucija imala je za posljedicu (posebno u okvirima Zapadne Europe) pojavu društva blagostanja. Četvrta tehnološka (odnosno informatička) revolucija narušila je polustoljetne relativno stabilne odnose između rada i kapitala i postavila je neke nove zahtjeve. Ti se novi zahtjevi svode na traženje (i to na višoj razini) nešto fleksibilnijih odnosa između kriterija tržišta i kriterija solidarnosti u organizaciji privrede i društva. Kada se radi o odnosima rada i kapitala, onda se zbog sve sofisticiranijih kvalifikacijskih zahtjeva koje nameće informatička tehnologija, sami po sebi nameću određeni pomaci u funkcioniranju tržišta rada. To se osobito odnosi na klasičnu organizaciju tržišta rada i na funkciju kolektivnih

³ Nešto je više o tome rečeno u knjizi: Vladimir Veselica i Dragomir Vojnić “Misli i pogledi o razvoju Hrvatske”, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatsko društvo ekonomista, Zagreb, 1999., str. 264-278.

i granskih ugovora. Zahtjevi za određenim pomacima odnose se i na način ostvarivanja kriterija solidarnosti. Klasično društvo blagostanja funkcioniralo je na osnovama direktne relativno velike budžetske redistribucije sredstava po osnovama solidarnosti. Najveći korisnici tako redistribuiranih sredstava pripadaju sektorima zdravlja, obrazovanja, mirovina i socijalne skrbi. U tome bi reforma klasičnog društva blagostanja morala ići u dva osnovna smjera. Prvi osnovni smjer postavlja zahtjev smanjenja ukupno redistribuiranih sredstava. Drugi osnovni smjer postavlja zahtjev nešto drugačije, moglo bi se reći sofisticiranije upotrebe, redistributivnih sredstava. Taj se nešto sofisticiraniji pristup posebno odnosi na takvo trošenje redistribuiranih sredstava koje neće predstavljati samo čistu potrošnju, nego koje će značiti bolje osposobljavanje svakog pojedinca za rad u korist vlastitog boljitka, a isto tako i boljitka svoje obitelji. Odgovarajući se pomaci posebno odnose na reformu mirovinskog i zdravstvenog sustava. Svi spomenuti (a i nespomenuti) pomaci u smjeru reforme klasičnog društva blagostanja, sami po sebi ne predstavljaju nešto ni sasvim novo ni sasvim nepoznato. Radi se zapravo o kombinaciji onih kriterija koji se obično povezuju sa svjetonazorom socijaldemokrata i onih kriterija koje obično promoviraju liberali. U svemu je tome ipak najvažnije ostvariti takvo reformirano društvo blagostanja u kojem će funkcionirati i socijalna država i socijalna pravda. Sudeći po svjetonazorima najvećih i najmoćnijih međunarodnih političkih čimbenika, takva orijentacija uopće ne bi smjela biti upitna. Principe i načela funkcije socijalne države i socijalne pravde izvorno je proklamirala socijaldemokracija. No, danas te principe i ta načela ne zastupa samo socijaldemokratska internacionala. Jer ti su principi i načela ušli u svjetonazore demokršćana i liberala. A to znači da bi i obje moćne internacionale (demokršćanska i liberalna) morale podržati reformirano društvo blagostanja. Iste te principe i načela zastupa i još jedna moćna internacionala, a to je Katolička crkva. Zapravo, socijalni nauk Crkve katoličke ima u svojoj osnovi one svjetonazorske karakteristike koje zastupaju socijaldemokrati. Sve je te činjenice važno valorizirati u kontekstu mogućih događanja u tijeku reforme društva blagostanja. Jer kao što je iz teorije i prakse poznato, takvi i slični reformski procesi nikada nisu ni lagani ni bezbolni. Kao dobar primjer može nam poslužiti Njemačka, koja je odgovarajuće reformske zahvate morala provoditi upravo u vrijeme kada je nova socijaldemokratska vlast zamijenila staru konzervativnu vlast. U svoje vrijeme predviđao sam nešto slično i za Hrvatsku. To se i dogodilo, ali razumije se, na sasvim drugim uzročno-posljedičnim vezama. Sa stajališta ovih razmatranja je, međutim, najvažnije zapaziti da je (pod utjecajem četvrte tehnološke, što znači i informatičke, revolucije na svršetku prošlog stoljeća započela reforma "klasičnog društva blagostanja". Ta se reforma ostvaruje u uvjetima sve izrazitijih integracijskih procesa i globalizacijskih trendova. Budući da je reforma društva blagostanja pokrenuta radi traženja takve nove ravnoteže između kriterija tržišta i kriterija solidarnosti koja omogućuje povećanje konkurentnosti, javljaju se kao prirodni tok takvoga traženja procesi opće

liberalizacije. Takvi procesi sadrže i dobre i loše strane. Pojave “Laissez fair-laissez passer” u svom čistom obliku nikada i nikome nisu koristile. To vrijedi i za čisti (larpurlartistički) monetarizam, jednako kao i uopće za nekritičku primjenu ekonomskog neoliberalizma. Sve je, dakle, pitanje mjere i općih uvjeta i razine razvitka. Ipak, ni one zemlje koje su na visokoj fazi razvitka i koje su ostvarile najveći domet svega onoga što se stavlja pod zajednički nazivnik “integracijski procesi i globalizacijski trendovi” ne ostvaruju te reforme bez turbulencije i bez društvenih tenzija. To tim više, što se iz svega toga ne može isključiti ni sukobljavanje različitih svjetonazora i borbe za vlast. Jačanje slobodnog djelovanja tržišta i tržišnih kriterija u organizaciji privrede i društva u isto vrijeme znači i širenje svjetonazora liberala, a donekle i demokršćana. Kažem donekle zbog toga što socijalni nauk crkve Katoličke ima u tome mnogo dodirnih točaka sa svjetonazorom socijaldemokrata. Vrednovanje tih razlika međutim, po prirodi je stvari, veoma suptilno, jer se ipak na kraju radi o odnosima rada i kapitala.

Suptilnost, složenost i proturječnost tih odnosa mogu se spoznati i na primjerima borbe za vlast u pojedinim zemljama. Njemačka je već bila spomenuta. Razlike u pristupu ovim problemima stvorile su ne male probleme engleskim laburistima. Gubitak vlasti u Londonu i sam po sebi o tome govori. Kao suprotan primjer od Londona, može se uzeti Pariz, gdje su nakon mnogo godina vlast dobili socijaldemokrati. Postojeća ekonomska i politička zbivanja u Hrvatskoj u kontekstu ovih razmatranja veoma su proturječna. No, kako je već spomenuto, tu se ipak radi o drugačijim uzročnopsljedičnim vezama i odnosima.⁴ Sve u svemu, reforma klasičnog društva blagostanja teče i još se ne može govoriti o uspostavljanju ravnoteže na novoj razini, ali ono o čemu se može i mora govoriti odnosi se na kontroverze tržišta u svjetlu socijalne slike suvremenog svijeta.

Kontroverze tržišta u svjetlu socijalne slike suvremenoga svijeta

Kontroverze tržišta u proteklom su se stoljeću u različitim dijelovima svijeta rješavale veoma različito. Općenito govoreći, njihovo je rješavanje bilo manje ili više uspješno ovisno o dostignutom stupnju ekonomske, političke, kulturne i opće civilizacijske razine pojedinih zemalja. Neupitno vodeću ulogu ima Zapadna Europa, slijede je SAD, Kanada i Japan. Otvorena pitanja predstavljaju još uvijek zemlje u tranziciji i neke zemlje Dalekog istoka i Latinske Amerike. Posebno je pitanje bilo i ostalo povezano s onim zemljama koje obično stavljamo pod zajednički nazivnik “zemlje u razvoju”.

⁴ Zbog kumuliranih grešaka ekonomske i ukupne politike tijekom devedesetih nova Vlada lijevog centra, koja je počela djelovati početkom godine 2000. se našla u poziciji svojevrsnog zatočenika koji veoma teško pronalazi izlaz iz duboke gospodarske i moralne krize.

No, u najvećem broju zemalja suvremenoga svijeta sve snažnije dolaze do izražaja izvorne kontroverze tržišta, a to znači da unutar pojedinih zemalja bogati postaju sve bogatijima a siromašni sve siromašnijima. U isto vrijeme, što je samo druga strana iste medalje, bogate zemlje postaju još bogatije, a siromašne još siromašnije. Tako se dogodilo da se u proteklome stoljeću na jednoj strani dosad neviđeno povećavalo ljudsko znanje i bogatstvo, a na drugoj ljudska bijeda i siromaštvo. Sve je to uslijedilo zbog djelovanja kontroverzi tržišta i zbog veoma različitih uvjeta i mogućnosti pojedinih zemalja za njihovo ublaživanje. Kada se radi o odnosima unutar pojedinih zemalja, onda je to zadaća različitih stranaka, posebno onih lijeve orijentacije. To je također zadaća svih organizacija civilnoga društva, a to znači svih nevladinih organizacija. Ako govorimo o kršćanskoj civilizaciji koja je nastala još u pretkršćansko vrijeme, na osnovi Deset zapovijedi Božjih, onda bi to morala biti zadaća i svih organizacija i struktura koje uvažavaju svjetonazore i načela te civilizacije. Sudeći, međutim, po dosad poznatoj praksi, ovaj stav ima sve atribute jednog idealističkog pristupa. Jer svi dosad ostvareni pomaci rješavanju (bolje reći ublaživanju) kontroverza tržišta uslijedili su kao rezultat oštih društvenih konfrontacija, a to znači političkom borbom. Imajući u vidu da se zapravo radi o odnosima između rada i kapitala, teško je pretpostaviti da će se u dogledno vrijeme, ti pomaci ostvarivati na bitno različitim osnovama. Namjerno upotrebljavam izraz “dogledno vrijeme” zbog toga što se izvjesni pomaci i boljitci ipak već sada nazrijevaju. Ovim se pitanjima sve određenije bave takve institucije i agencije Organizacije ujedinjenih naroda kao što su UNIDO, UNDP i druge. Osobno sam godine 1980. sudjelovao na generalnoj konferenciji UNIDO (dakle, agencije Ujedinjenih naroda za industrijski razvitak) na kojoj je razmatran (i u načelu usvojen) prijedlog da se zemljama sa dohotkom po stanovniku manjim od 500 USD oprost 35 milijardi USD duga. U novije su vrijeme diskusije o toj temi veoma intenzivirane. Tim se pitanjima bavio XI. svjetski kongres ekonomista u prosinca 1995. u Tunisu, a isto tako i XII. svjetski kongres ekonomista u kolovozu 1999. u Buenos Airesu. Događanja oko godišnje konferencije WTO u Seattle-u i u Washingtonu također su svratila pozornost na te probleme. Valja isto tako spomenuti da se u novije vrijeme tim problemima nešto više bave i tako moćne međunarodne financijske organizacije kao što su Međunarodni monetarni fond i Svjetska (i Europska) banka za obnovu i razvitak. Bavljenje tih posljednjih ovim problemima to je je tim zamjetnije i važnije, što te institucije, po prirodi stvari, imaju u vidu posebno interese kapitala, a tek onda interese rada. Ne kao manje važno, nego naprotiv, valja spomenuti da se tim problemima moraju još intenzivnije baviti pojedine skupine zemalja u razvoju. Sjetimo se u tom kontekstu i pokreta nesvrstanih.

Ovim je problemima velika pozornost posvećena i najnovijim izvještajima Svjetske banke⁵, a isto tako i Europske banke za obnovu i razvitak.⁶ Veliku im je

⁵ World Development Report 2000./2001., Attacking Poverty, World Bank, Washington, 2000.

pozornost posvetila i Katolička crkva.⁷ To je i sasvim razumljivo zbog činjenice da se usprkos ogromnom napretku čovječanstva u proteklome stoljeću relativno siromaštvo povećava. To dobro ilustriraju podatci u posljednjoj publikaciji Svjetske banke za obnovu i razvitak. Prosječan dohodak u dvadeset najbogatijih zemalja 37 je puta veći od prosjeka dvadeset najsiromašnijih zemalja. Taj se gap u proteklih 40 godina podvostručio. Od šest milijardi stanovnika našeg planeta 2,8 milijardi (gotovo jedna polovina) živi na dohotku manjem od 2 USD dnevno. A 1,2 milijarde stanovništva (jedna petina) živi na dohotku manjem od 1 USD dnevno.

Najveći dio stanovništva te najsiromašnije kategorije (više od 2/3) živi u Južnoj Aziji i u Podsaharskoj Africi. Na europske i centralnoazijske zemlje u tranziciji otpada oko 2% onih najsiromašnijih koji žive na dohotku manjem od 1 USD dnevno. Za vrijeme tranzicijskih promjena taj broj se udvanaestostručio, odnosno povećan je dvanaest puta, a to je, barem za europske zemlje, nešto posve novo.

U ovim najsiromašnijim zemljama oko 20% djece ne doživi peti rođendan, takva je pojava u bogatim zemljama ipak manja od 1%. Neke od spomenutih (i nespomenutih pojava) veoma dobro ilustriraju slike 1., 2. i 3.

Sve u svemu, tržište je nesumnjivo bitan uvjet djelotvornog razvitka, ali u svom nesputanom stihijnom djelovanju i bitan uzrok širenja jaza između siromašnih i bogatih. Iluzija o tome da je tržište institucija koja sama po sebi rješava sve probleme razvitka davno je prevladana. No, što nije prevladano, jest kako pronaći bolja rješenja. Iskustvo XX. stoljeća surovo je pokazalo da društvo bez tržišta ne može opstati. Jer u takvom društvu dolazi i do negiranja svih pretpostavki za djelotvoran ekonomski razvitak i do negiranja pretpostavki razvitka političke demokracije i zaštite svih ljudskih prava i sloboda. Povijesno iskustvo pokušaja rješavanja kontroverzi tržišta razvitkom modela realnog socijalizma sve ove prosudbe najbolje potvrđuje.

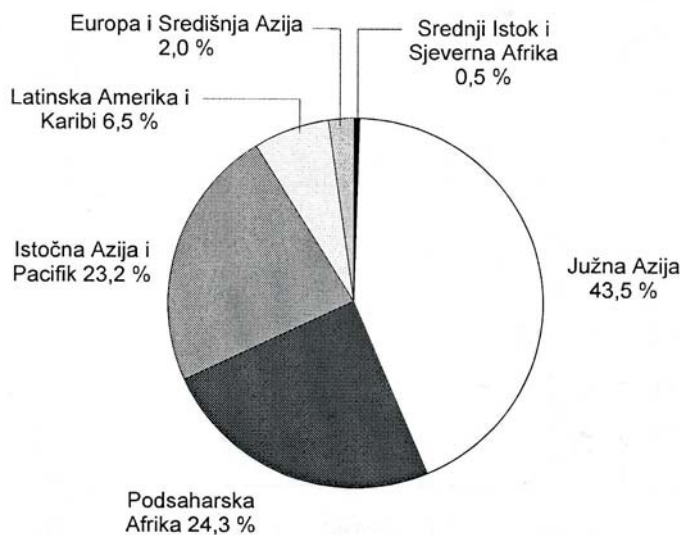
⁶ Transition Report 2000., European Bank for Reconstruction and Development, London, 2000.

⁷ Ovi su problemi bili posebno razmatrani na velikoj međunarodnoj Konferenciji svjetskih državnika, (uključujući i Predsjednika Republike Hrvatske) koja je bila na svršetku godine 2000. organizirana u Vatikanu. Na toj je konferenciji prihvaćena posebna Papina deklaracija usmjerena na brže i djelotvornije rješavanje problema svjetskog siromaštva.

Slika 1.

GDJE ŽIVE SIROMAŠNI IZ ZEMALJA U RAZVOJU

Distribucija stanovništva koje živi s manje
od 1 USD dnevno, 1998. (1,2 milijarde)

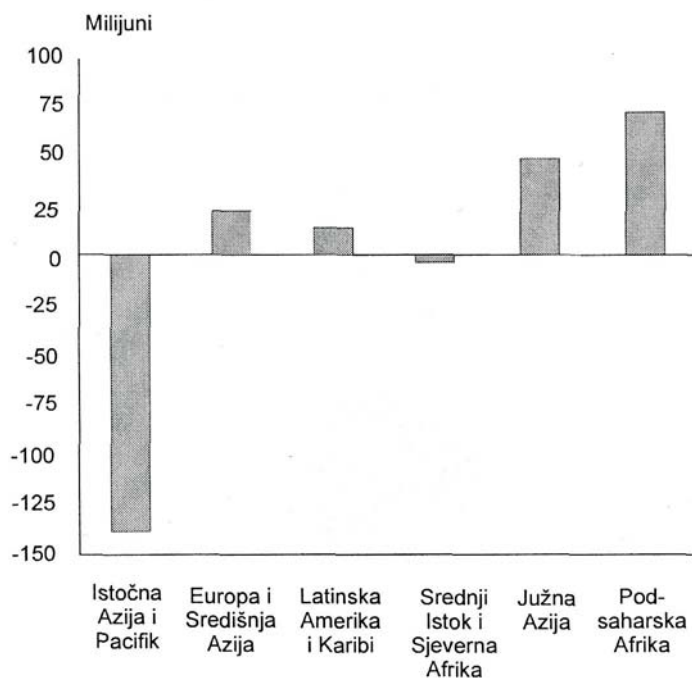

Izvor: World Bank, 2000.

Slika 2.

GDJE JE SIROMAŠTVO OPALO, A GDJE NIJE

Promjene broja ljudi koji žive s manje od 1 USD dnevno, 1987.-1998.

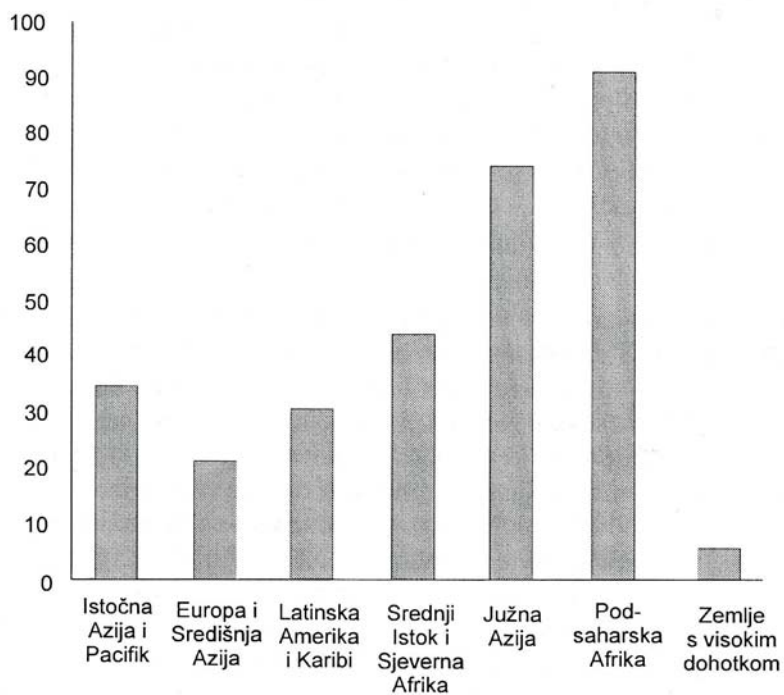

Izvor: World Bank, 2000.

Slika 3.

STOPE MORTALITETA DJECE ŠIROKO VARIRAJU U RAZLIČITIM DIJELOVIMA SVIJETA

Stope mortaliteta djece, 1998.
Na 1000 živorođenih

Izvor: World Bank, 2000.

Kontroverze tržišta i realni socijalizam

Različiti pristupi u rješavanju i ublaživanju kontroverzi tržišta doveli su na početku prošloga stoljeća do velikih raskola među europskim socijaldemokratskim, socijalističkim i radničkim partijama i sindikalnim pokretima. Orijentacija na kombinaciju kriterija tržišta i kriterija solidarnosti u organizaciji privrede i društva, za koju su se opredijelile zapadnoeuropske lijeve političke snage, dovela je u konačnici do razvitka društva blagostanja. Nasuprot tome, orijentacija na rješavanje (a ne samo ublaživanje) kontroverzi tržišta putem njegovim ukidanjem, za koju su se odlučile lijeve političke snage u Istočnoj Europi, posebno u carskoj Rusiji, dovela je do pojave jedne potpuno nove društveno-ekonomske i političke formacije koja je na kraju dobila naziv realni socijalizam. Prosudjujući pojavu tog fenomena u povijesnoj retrospektivi, može se reći da je kriza realnog socijalizma započeta prvim danima njegovog nastanka. Uzroci krize od prvoga su dana bili povezani s gušenjem i gašenjem funkcije tržišta. Valja se samo prisjetiti ratnog komunizma i Lenjinovog NEP-a.⁸

Ipak, bez obzira na ogromne napore i na veliku državnu i birokratsku prinudu u mnogim godinama i više desetljeća, centralističko-planski sistem u SSSR-u nije uspio ostvariti odgovarajuće rezultate. Njegovo širenje poslije Drugog svjetskog rata na još čitav niz europskih zemalja nije značilo ništa drugo, nego dalje produbljivanje krize i ubrzanje agonije. U traženju putova za rješavanje, ili barem za ublaživanje krize centralističko-planskog sistema (odnosno realnog socijalizma) neke su zemlje započele određene društveno-ekonomske i političke reforme. Prve su takve reforme započele (poslije Rezolucije "INFORMBIROA" iz godine 1948.) na prostorima bivše Jugoslavije. Stvarni početak tih reformi obično se povezuje s godinom 1950., kada je uvedeno radničko samoupravljanje. U osnovi tih reformi bilo je jačanje tržišnih snaga, kriterija, mehanizama, instrumenata i odnosa, osamostaljivanje glavnih privrednih subjekata (poduzeća) i decentralizirano odlučivanje. Na tim se osnovama morao transformirati centralističko-planski u tržišno-planski sistem privređivanja, s time da bi planiranje imalo sve manje komandni i direktivni, a sve više indikativni karakter. Sve je to podrazumijevalo i transformaciju državnog u društveno vlasništvo i razvitak dohodovnih odnosa kao svojevrsnih kapital-odnosa. Konceptija ravnotežnog dohotka uključivala je implicite i kapital-funkciju, a isto tako i funkciju, uvjetno rečeno, programirane akumulacije i profitne stope.⁹

⁸ Snažne birokratske snage veoma su brzo shvatile da tržište razara moć centralističkih autoritarnih političkih struktura i zato su se oštro suprotstavljale novim reformskim pokušajima njegove revitalizacije. Antitržišna dogma došla je u samo središte ukupnih dogmatskih (boljševičkih) svjetonazora. Posljedice su bile katastrofalne.

⁹ Opširnije u knjizi Dragomira Vojnića "Ekonomska stabilizacija i ekonomska kriza", Globus, Zagreb i Ekonomski institut, Zagreb, 1986.

Početak tih reformi imao je veoma širok odjek i u drugim zemljama realnog socijalizma i u svijetu uopće. Osim početka radničkog samoupravljanja, potrebno je spomenuti još tri važne reforme koje su krčile putove i prethodile tranziciji. To su društveno-ekonomske reforme iz godine 1965. zatim Dugoročni program ekonomske stabilizacije iz godine 1983. i reforma zasnovana Ustavnim amandmanima iz godine 1998. Ta je reforma (na osnovama, kako je Ante Marković rekao, konstruktivnog tumačenja Ustava) dala zeleno svjetlo za opću pluralizaciju i tranziciju. Ustav iz godine 1974., koji je u osnovi imao konfederalni karakter, također je predstavljao veliko reformsko ostvarenje. Hrvatska ekonomska znanost bila je, kao i ekonomska znanost, na ovim prostorima u cjelini veoma reformski, demokratski i pluralistički orijentirana. U tom se kontekstu može slobodno reći da je naša ekonomska znanost imala veliki utjecaj na poticanje i ubrzanje reformi u drugim zemljama i da je na taj način dala zamjetan doprinos ubrzanju kraha boljševičke opcije.

Nažalost, eksplozija balkanskog bureta baruta u formi eksplozije balkanskog nacionalizma gurnula je u sjenu i sva dostignuća radničkog samoupravljanja i uopće sva reformska dostignuća na ovim prostorima. Umjesto da se tim dostignućima sami koristimo i da i dalje ostajemo na čelu tranzicijske kolone (kako su to mnogi teoretičari i političari u svijetu predviđali), na ovim su se prostorima dogodile takve greške koje su većinu zemalja nastalih na prostorima bivše Jugoslavije svrstale na začelje. To se posebno odnosi na Hrvatsku, gdje se politika ponašala točno po onoj narodnoj da od drveća nije vidjela šumu i da je s vodom izbacila i dijete. Takve greške ekonomske politike učinjene su i usprkos oštrom suprotstavljanju ekonomske znanosti. Ulogu Ekonomskog instituta, Zagreb u tom je kontekstu potrebno posebno spomenuti.¹⁰ No, sa stajališta ovih naših razmatranja posebno valja zapaziti da je model i sustav radničkog samoupravljanja koji se razvio na ovim našim prostorima predstavljao najveći domet ublaživanja kontroverzi tržišta u danim institucionalnim okvirima. Uz odgovarajuće pluralističke pomake taj je model mogao postati prototip i za niz drugih, posebno europskih zemalja u tranziciji.

I premda je model radničkog samoupravljanja veoma, da tako kažem, zarazno djelovao i na druge socijalističke zemlje, reformska su dostignuća u većini od njih bila neusporedivo manja. Po prosudbama koje su se mogle čuti na relevantnim međunarodnim konferencijama najveći su dometi ostvareni u Poljskoj i u Mađarskoj. Za njima je primjetno zaostajala Češko-Slovačka, a sve su druge zemlje zaostajale više.

¹⁰ Nešto šire informacije o reformskoj i tranzicijskoj aktivnosti Ekonomskog instituta, Zagreb mogu se dobiti iz knjige Dragomira Vojnića: "Ekonomija i politika tranzicije", Ekonomski institut, Zagreb, 1993.

Reformski su se pomaci posebno teško ostvarivali u SSSR-u. To se događalo i usprkos činjenici da je ekonomska znanost u toj zemlji bila veoma reformski orijentirana. Ekonomski institut, Zagreb mnogo je godina i više desetljeća održavao veoma dobre odnose znanstvene suradnje s nizom vodećih ekonomskih instituta Akademije znanosti SSSR. Posebno ću spomenuti neke znanstvene kontakte u kojima sam i osobno sudjelovao. Cijeli listopad godine 1962. proveo sam kao gost Ekonomskog instituta Akademije znanosti SSSR u Moskvi.¹¹ Taj je Institut imao zadaću pripremati određene materijale o mogućnostima uvođenja radničkog samoupravljanja, o čemu su već prije vođeni razgovori između Tita i Hruščova. U vrijeme moga boravka bili su pripremani materijali i rezolucija za predstojeći “novembarski plenum” CK KPSS.

Rezolucija je predviđala uvođenje tzv. produkcionih komiteta koji su morali imati svojevrsnu funkciju radničkih savjeta, ali je Hruščov dobio na plenumu takav otpor, da spomenuta rezolucija nije ni ugledala svjetlo dana. Najžešća se kritika odnosila na zametke jačanja tržišta. Birokratske su snage te pokušaje razvijanja tržišta i decentraliziranog odlučivanja doživljavale kao napad na samu bit njihova shvaćanja socijalizma, što i nije daleko od istine. U svakom slučaju bio je to početak svršetka Hruščova, koji je demisionirao dvije godine poslije, godine 1964. Za vrijeme posljednjeg boravka u Moskvi (studeni 2000.) akademik Oleg Bogomolov (savjetnik Gorbačova za perestrojku i reformu) ispričao mi je da je u okviru dvije godine, poslije Hruščova, bilo još dva slična reformska pokušaja, ali bez uspjeha. To je svakako bila velika šteta, jer je ta najveća zemlja realsocijalizma ostala sasvim nepripremljena za tranziciju. Od godine 1998. do godine 1990. održana su još četiri velika međunarodna skupa na kojima su vođene diskusije između naših i ruskih ekonomista o temi reforme i predstojeće tranzicije. Prvi je bio održan 21. i 22. travnja godine 1988. u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti i u Ekonomskom institutu, Zagreb. S ruske su strane sudjelovali vodeći ekonomisti (ukupno 12) na čelu s akademikima Olegom Bogomolovom i Abelom Aganbegijanom, savjetnicima Gorbačova.

Ruski su ekonomisti posebno bili zainteresirani za probleme prvih pomaka u smjeru razvitka tržišta.¹² Te godine u listopadu bila je velika međunarodna konferencija o problemima reforme u Talinu. Osnovna preokupacija, kao i u Zagrebu, odnosila se na pomake u smjeru tržišta. Iz Ekonomskog instituta Zagreb sudjelovao je i Stjepan Zdunić, čiji je referat privukao dvostruku pozornost i sadržajem i po

¹¹ O mojim zapažanjima za vrijeme ovog boravka objavio sam sedam članaka u “Vjesniku u srijedu” i brošuru “Privreda Sovjetskog Saveza u ovoj fazi razvoja” u izdanju Ekonomskog instituta, Zagreb.

¹² Ivo Družić, Gordan Družić i Jakov Sirotković (ed.et.al.): “Perestrojka privrednog mehanizma u SSSR-u i karakteristike promjena u privrednom sistemu SFRJ”, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1998.

tome što je bio održan na ruskom jeziku. Iduće godine 1989. od 28.-30. ožujka održana je u Moskvi konferencija Međunarodne asocijacije ekonomista o temi "Tržišne snage u planskim ekonomijama".¹³ Ta je konferencija održana u Institutu za istraživanje međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa Akademije znanosti SSSR, gdje je direktor dugo godina bio akademik Oleg Bogomolov. Implicitna zadaća konferencije bila je pomoći tržišnim naporima ruskih ekonomista.¹⁴ Godinu dana poslije održana je u tom istom Institutu velika konferencija na kojoj je poanta bila na razgovorima između naših i ruskih ekonomista o temi završetka reforme i početka tranzicije. Pored spomenutih akademika, u radu te Konferencije sudjelovao je i u to vrijeme istaknuti ekonomist i poslije predsjednik Vlade Ruske Federacije, Jegor Gajdar.

Ruski su ekonomisti upravo vapili da je krajnje vrijeme da se nešto učini u smjeru tržišnog privređivanja. Žestoko su kritizirali vodeće političare, uključujući i Gorbačova, upozoravajući da će im se dogoditi kaos, anarhija i mafiokracija.¹⁵ Nažalost, njihove su kritike ostale glas vapijućeg u pustinji. SSSR je direktno iz centralističko-planske, bez ikakvih reformskih priprema, ušao u tržišnu (bolje reći kvazi tržišnu) privredu. I kako su vodeći ekonomisti predviđali, dogodili su se kaos i mafiokracija. To mi je posebno potvrdio i već spomenuti Jegor Gajdar, kojega sam, već kao predsjednika Vlade Ruske Federacije susreo za vrijeme X. svjetskog kongresa ekonomista u Moskvi (u kolovozu 1992.) U svakom slučaju, sa stajališta tih razmatranja veoma je važna činjenica da su ruski ekonomisti dugo vremena ukazivali na povezanost tržišta i reforme, ali da zato nije bilo nikakvoga sluha. Čak i kada je, osobito u osamdesetima, postalo potpuno evidentno da samo tržišna privreda može pratiti tijekove treće tehnološke (i posebno informatičke) revolucije, birokratske su se strukture na te neodgodive reformske pomake, potpuno oglušile.

Hruščov i Gorbačov pali su na problemima tržišta. Uzročno -posljedične veze, međutim, nešto su drugačije. Hruščov se odlučio za tržišne reforme, ali ih nije imao snage provesti. Gorbačov se odlučio za pluralizam. Smogao je snage za politički pluralizam, ali nije smogao snage za jasniju orijentaciju na tržišnu privredu.

¹³ Oleg Bogomolov (ed.et.al.) "The Market Forces in Planned Economies", MacMillan and International Economic Assotiation, London, 1990.

¹⁴ U ovome kontekstu valja spomenuti i veliku međunarodnu konferenciju o reformi i tranziciji, koja je, uz sudjelovanje ruskih ekonomista bila održana u prosincu 1989. na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu. Povod je toj Konferenciji obilježavanje pedesete obljetnice Ekonomskog instituta Zagreb. Materijali, uključujući i ruske autore objavljeni su u dvije knjige.: (1) Dragomir Vojnić (ed.et.al.) "Problemi privrednog razvoja i privrednog sistema Jugoslavije". Ekonomski institut, Zagreb i Globus, Zagreb, 1989. (2) Zvonimir Baletić, Dragomir Vojnić (ed.el.al.): "Socijalizam u reformi", Ekonomski institut, Zagreb i Informator Zagreb, 1990.

¹⁵ Materijali s te Konferencije objavljeni su u nekoliko knjiga. Posebno spominjem onu koju je uredio Oleg Bogomolov pod naslovom "Problemi ostvarivanja privrednih reformi". Institut za međunarodne ekonomske i političke studije Akademije znanosti Ruske Federacije, Moskva, 1991.

Dogodilo se nešto obrnuto od onoga što se dogodilo u NR Kini koja, doduše, još uvijek nema sve karakteristike zemlje u tranziciji.

Ruske ekonomiste čeka odgovor na pitanje koliko su na takve pojave utjecale dogmatska shvaćanja a koliko kontinuirani veliki otpori i s njima povezani strahovi od rizika. O toj sam temi nešto rekao i na međunarodnoj konferenciji u Institutu Bogomolova u studenome prošle 2000. godine, u Moskvi. Uvodnoj sesiji te Konferencije predsjedao je Gorbačov. Komentara na moje opaske, međutim, nije bilo. Danas već jedva da ima smisla spekulirati o tome što bi bilo da su Hruščovljeve i Gorbačovljeve reforme bolje uspjele. Ipak se može pretpostaviti da bi se mnogi odnosi u suvremenome svijetu javljali u nešto drugačijem (vjerojatno boljem) svjetlu.

No, ono što je u kontekstu našeg užeg interesa u okviru ovih razmatranja posebno relevantno jest činjenica da je pokušaj ublaživanja, ili bolje reći otklanjanja, kontroverzi tržišta njegovim ukidanjem završio katastrofalno.

Ukidanje tržišta dovelo je u pitanje i ekonomsku efikasnost i političku demokratičnost i ljudska prava i slobode.¹⁶ U tim se uvjetima nisu mogli na odgovarajući način ostvarivati ni funkcija socijalne i pravne države, niti načelo socijalne pravde. Zato je realni socijalizam sišao sa povijesne scene i započelo je razdoblje tranzicije. Velika je šteta, ipak, to što je vihor rata na Balkanu djelovao u smjeru izjednačivanja realnog i samoupravnog socijalizma i potpunog zapostavljanja neupitnih vrijednosti radničkoga samoupravljanja.

Kontroverze tržišta i tranzicija

Pokušaj rješavanja problema kontroverzi tržišta njegovim ukidanjem dao je porazne rezultate. Kriza realnog socijalizma započela je već od prvoga dana njegova nastanka. Glavni su uzroci povezani s prekidanjem nekih važnih pluralističkih trendova koji karakteriziraju našu civilizaciju. To se posebno odnosi na pluralizam vlasništva, na pluralizam tržišta i na pluralizam političkog ustrojstva.¹⁷ Jačanje tržišnih snaga bilo je u osnovi svih reformi centralističko planskih sistema. Dugogodišnja je praksa pokazala da nisu dovoljne samo tržišne nego su potrebne ukupne pluralističke reforme. Državno, pa ni društveno, vlasništvo nisu mogli izdržati konkurenciju privatnog vlasništva i morali su sići sa povijesne scene. U svjetlu činjenice da je povijest političke ekonomije zapravo povijest vlasništva, ta je pojava otvorila

¹⁶ Nešto širi aspekt tih problema razmatrani su u knjizi Ivo Prpić, Žarko Puhovski i Dragomir Vojnić (ed.et.al.); "Politics and Economics of Transition", Informator, Zagreb, 1993.

¹⁷ Nešto više o tome u autorovom radu "Opća kriza socijalizma, krah boljševičke opcije i razvoj modela tržišne demokracije", Ekonomski pregled br.1-2-3, 1990.

brojna pitanja koja čekaju odgovore društvenih znanosti. Prag-matski odgovor, koji zastupa i autor ovog teksta, jest da je pojava realnog socijalizma bila samo jedna povijesna greška.¹⁸ Nešto drugačije stvari stoje sa samoupravnim socijalizmom, na kojem se iznjedrio model radničkog samoupravljanja. U kontekstu naših razmatranja može se prosuditi da je jedino taj model donekle uspio rješavati probleme ublaživanja i ograničavanja kontroverzi tržišta. Uz pretpostavku da se model radničkog samoupravljanja dalje razvijao na pluralističkim osnovama, on bi najvjerojatnije postao model za sve zemlje u tranziciji. Takve su se prosudbe mogle čuti na međunarodnim znanstvenim skupovima o tranziciji.¹⁹ Nažalost, eksplozija balkanskog bureta baruta na početku devedesetih, potaknuta eksplozijom balkanskog nacionalizma, uništila je preko noći sve velike šanse, prednosti i koristi koje je tradicija toga modela davala novonastalim državama na ovim prostorima. Odgovarajuće prednosti i koristi izvukla je samo Slovenija. Ukratko, realni socijalizam nije uspio rješavati probleme kontroverzi tržišta, a povijesna događanja na balkanskim prostorima nisu dopustila da se samoupravni socijalizam dalje razvija na pluralističkim pretpostavkama i da na taj način pokaže sve svoje vrijednosti. U ovom kontekstu ipak valja reći da samoupravljanje nije prošlost, nego je budućnost.

Padom berlinskoga zida i krahom boljševičke opcije (čemu je koncept radničkog samoupravljanja i sve što je s njime povezano dao je mnogo veći doprinos nego što se to službeno priznaje) nametnula se potreba definiranja ekonomije i politike tranzicije. U radu na tim problemima bile su posebno aktivne neke institucije koje su mnogo godina istraživale probleme reforme. Od takvih institucija na našim prostorima posebno je potrebno spomenuti Ekonomski institut, Zagreb. U takvoj svojoj znanstvenoj orijentaciji taj je Institut bio povezan s Bečkim institutom za komparativne međunarodne studije, zatim s Institutom za međunarodne ekonomske i političke studije Akademije znanosti Ruske Federacije (Moskva) i s Institutom za komparativne studije Državnog sveučilišta Florida, Tallahassee. Osnovni konceptijski okviri ekonomije i politike tranzicije bili su predmet diskusije na velikoj međunarodnoj konferenciji koju je u listopadu 1990. organizirao spomenuti Bečki institut u Tübingenu, Njemačka. Referati (uključujući i prilog autora) i diskusija s te Konferencije objavljeni su u posebnoj knjizi.²⁰ Ekonomisti znanstvenici, koji su

¹⁸ Nešto više o tome u autorovom radu "Privatno vlasništvo u povijesnoj retrospektivi i aktualnom trenutku", Ekonomski pregled br. 1-2 2000.

¹⁹ Najljepše ocjene o dostignućima modela radničkog samoupravljanja dao je George Shultz (ministear vanjskih poslova u Reganovoj Vladi) na prvoj velikoj međunarodnoj konferenciji o tranziciji koju je organizirao (lipnja 1991.) Hoover Institution, Stanford University. Vrednujući na svršetku konferencije dostignuća pojedinih zemalja u tranziciji, obratio se meni i rekao da nas nisu nikada ni svrstavali u realsocijalistički svijet, ako se u miru razdružimo, ostat ćemo i dalje na čelu tranzicijske kolone.

²⁰ Christopher T. Saunders (ed.et.al.): "Economics and Politics of Transition" MacMillan u suradnji s Bečkim institutom za komparativne međunarodne studije, London, 1992.

se bavili problemima ekonomije i politike tranzicije, imali su kao referalni model za zemlje u tranziciji društvo blagostanja i civilno društvo. Nesretnim stjecajem okolnosti tranzicija je započela u isto vrijeme kada i reforma društva blagostanja koja je probleme ublaživanja kontroverzi tržišta, na višoj razini konkurentnosti, pokušavala rješavati u kombinaciji onih načela i kriterija koji pridaju svjetonazorima liberala i onih koji pripadaju svjetonazorima socijaldemokrata. Takvi pokušaji, po prirodi stvari, otvaraju šire prostore za liberalna shvaćanja društvenih odnosa. U situaciji kada su u Europi i u Americi neoliberalizam i monetarizam bili u velikom zamahu dogodilo se da su i velike i moćne međunarodne financijske organizacije (MMF i Svjetska banka) zemljama u tranziciji dale savjete po osnovi koncepta neoliberalizma. To je posebno došlo do izražaja u svemu onome što je stavljeno pod zajednički nazivnik "Washington Consensus". Čisto teorijski gledano nitko ne može imati ništa protiv doktrine ekonomskog neoliberalizma.

U konkretnom se slučaju ipak radi o tome da zemlje u tranziciji nisu bile institucionalno pripremljene za djelotvornu primjenu ekonomskog neoliberalizma. Zato nisu bile priređene čak ni Hrvatska ni Slovenija kao zemlje koje su bile najbolje pripremljene za ostvarivanje ekonomije i politike tranzicije.

Zato je nekritička primjena doktrine ekonomskog neoliberalizma nanijela velike štete zemljama u tranziciji. Te su štete bile to veće, što su pojedine zemlje bile slabije pripremljene za tranziciju, a to zbog toga što su zemlje s većom reformskom, a to znači i tržišnom, tradicijom bile spoznajno osposobljenije za kritičku prosudbu doktrine ekonomskog neoliberalizma. Posebno su teško prošle zemlje nasljednice bivšeg SSSR-a. Nijedna od tih zemalja još nije i još dugo neće doći na predtranzicijsku razinu BDP (tablica 1. i 2.).

Tablica 1.

BRUTO DOMAĆI PROIZVOD
STVARNE PROMJENE U % PREMA PRETHODNOJ GODINI

	1990.	1991.	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000. ¹	Indeks 1990.=100		
												2001.	2002.	2000. ¹ Predviđanje
Češka	-1.2	-11.6	-0.5	0.1	2.2	5.9	4.8	-1.0	-2.2	-0.8	2.7	3	3.5	98.5
Mađarska	-3.5	-11.9	-3.1	-0.6	2.9	1.5	1.3	4.6	4.9	4.4	5.5	5	5	108.5
Poljska	-11.6	-7.0	2.6	3.8	5.2	7.0	6.0	6.8	4.8	4.1	4.0	2	4	143.1
Slovačka	-2.5	-14.6	-6.5	-3.7	4.9	6.7	6.2	6.2	4.1	1.9	2.0	3	4	105.1
Slovenija	-4.7	-8.9	-5.5	2.8	5.3	4.1	3.5	4.6	3.8	5.0	4.7	4.5	4.5	120.0
CEEC-5 ²	-6.7	-9.6	-0.2	1.5	4.1	5.7	4.8	4.5	3.1	2.9	3.8	2.9	4.1	121.4
Bugarska	-9.1	-11.7	-7.3	-1.5	1.8	2.9	-10.1	-7.0	3.5	2.4	5.0	4	4	78.6
Rumunjska	-5.6	-12.9	-8.8	1.5	3.9	7.1	3.9	-6.1	-5.4	-3.2	2.0	3	1	81.8
CEEC-7 ²	-6.6	-10.4	-2.3	1.4	3.9	5.8	3.8	1.7	1.4	1.6	3.5	3.0	3.5	100.0
Hrvatska	-7.1	-21.1	-11.7	-8.0	5.9	6.8	5.9	6.8	2.5	0.3	3.5	2.5	2.5	86.7
Makedonija	-	-3.2	-8.2	-1.2	-1.8	-1.1	1.2	1.4	2.9	2.7	5.0	5	3	97.1
Jugoslavija ³	-7.9	-11.6	-27.9	-30.8	2.5	6.1	5.9	7.4	2.5	-17.7	7.0	5	5	49.3
Rusija	-3.0	-5.0	-14.5	-8.7	-12.7	-4.1	-3.4	0.9	-4.9	3.5	7.5	4	5	64.0
Ukrajina	-4.0	-8.7	-9.9	-14.2	-22.9	-12.2	-10.0	-3.0	-1.9	-0.4	6.0	4	4	43.2
Estonija	-8.1	-13.6	-14.2	-9.0	-2.0	4.3	3.9	10.6	4.7	-1.1	5.5	5.5	5.5	86.6
Latvija	2.9	-10.4	-34.9	-14.9	0.6	-0.8	3.3	8.6	3.9	0.1	4.5	4.5	4	60.4
Litva	-3.3	-5.7	-21.3	-16.2	-9.8	3.3	4.7	7.3	5.1	-4.2	2.5	3.5	3.5	67.2
Armenija	-5.5	-11.7	-41.8	-8.8	5.4	6.9	5.9	3.3	7.2	3.1	5	3	4	67.0
Azerbejdžan	-11.7	-0.7	-22.6	-23.1	-19.7	-11.8	1.3	5.8	10.0	7.4	11	8	6	58.8
Bjelorusija	-2.0	-1.2	-9.6	-7.6	-12.6	-10.4	2.8	11.4	8.4	3.0	5	3	3	86.8
Gruzija	-	-21.1	-44.9	-29.3	-10.4	2.6	11.2	10.8	2.9	3.0	0	2	3	36.9
Kazahstan	-	-11.0	-5.3	-9.2	-12.6	-8.2	0.5	1.7	-1.9	1.7	10	6	5	68.9
Kirgistan	-	-7.9	-13.9	-15.5	-20.1	-5.4	7.1	9.9	2.1	3.6	5	4	4	66.2
Moldavija	-	-17.5	-29.0	-1.2	-30.9	-1.9	-5.9	1.6	-8.6	-4.4	1	2	3	33.1
Tadžikistan	-	-	-	-16.3	-21.3	-12.4	-16.7	1.7	5.3	3.7	5	4	4	56.0 ⁴
Turkmenistan	-	-	-	1.5	-16.7	-7.7	0.1	-	-	-	-	-	-	-
Uzbekistan	-0.7	-0.5	-11.1	-2.3	-5.2	-0.9	1.7	5.2	4.4	4.4	4	2	3	98.5
CIS	-	-6.0	-13.9	-9.7	-14.2	-5.3	-3.2	1.0	-3.7	2.9	7	-	-	61.6

NAPOMENE: 1) Preliminarno. -2) WIIW procjena. -3) Bruto materijalni proizvod. -4) 1992=100.

Izvor: WIIW baze podataka uključujući nacionalne statistike, predviđanje: WIIW.

Leon Podkaminer et al. The Transition Economies: Externally Conditioned Improvements in 2000, Slowdowns and Adjustments Likely in 2001 and 2002. , Research Reports, No. 275., February 2001., str. 2.

Tablica 2.

TRANZICIJSKE ZEMLJE: INDEKS STVARNOG BDP
PROGNOZA ZA 2003.-04. (1989.=100 i 1999.=100)

U postocima

	Indeks 1999.		2001.	Stopa rasta			Indeks 2003(4)*	
	1989.=100	2000.		2002.	2003.	2004.	1999.=100	1989.=100
Poljska	121.6	4.8	5.1	5.5	5.8	4.9	129.0	156.8
Slovačka	101.5	3.8	4.6	6.4	6.0	6.9	130.9	132.9
Slovenija	107.6	4.0	3.9	4.2	4.1	4.8	122.8	132.2
Albanija	92.5	7.0	6.7	8.3	6.9	6.5	140.8	130.2
Mađarska	99.2	5.3	5.2	5.4	5.1	5.5	129.5	128.4
Češka	94.7	2.6	3.6	4.8	4.7	4.4	121.8	115.3
Uzbekistan	92.3	3.8	-1.0	2.2	3.8		109.0	100.6
Hrvatska	77.2	2.6	3.5	4.4	4.8	4.7	121.6	93.9
Rumunjska	73	5.3	5.4	5.3	5.0	4.6	128.4	93.7
Estonija	75.7	5.5	5.5	5.1	4.5		12.2	92.5
Makedonija	72.0	4.8	5.5	5.0	4.5	3.6	125.7	90.5
Bugarska	66.8	4.1	5.0	5.2	4.7	4.4	125.7	84.0
Litva	65.4	5.3	5.3	5.7	5.2		123.3	80.6
Bjelorusija	78.2	-8.1	1.7	3.1	5.7		101.9	79.6
Latvija	60.1	4.9	4.8	5.5	5.3		122.1	73.4
Kazahstan	60.2	3.3	4.5	5.9	6.1		121.3	73.0
Kirgistan	60.4	4.5	4.1	4.2	4.4		118.3	71.5
Azerbejdžan	45.2	7.3	9.1	9.7	9.0		140.0	63.3
Turkmenistan	51.2	5.3	5.1	5.0	6.1		123.3	63.1
Rusija	56.1	2.2	2.7	2.0	3.4		110.7	62.1
Armenija	42.5	6.2	6.9	7.1	7.2		130.3	55.4
Tadžikistan	44.1	5.0	5.1	5.0	5.9		122.7	54.1
Gruzija	33.8	8.0	7.8	7.8	7.5		134.9	45.6
Ukrajina	35.7	0.2	3.3	3.9	4.6		112.5	40.2
Moldavija	30.5	3.7	4.7	5.6	6.1		121.6	37.1
Bosna i Hercegovina	pnd	6.1	4.6	3.8	3.1	3.7	123.2	pnd
Jugoslavija	pnd	15.4	13.2	10.9	8.1	5.9	165.8	pnd

Izvor: Gregorz W. Kolodko: "Globalizacija Catching - Up, Od recesije do rasta u tranzicijskim gospodarstvima", IMF Working Paper, Ekonomist, No 7-8, Zagreb, 2000., str.16.

Indeks 1999. iz tablice 3. Prognoza za 2000.-04., koju je dao PlanEcon 1999a and 1999b.

pnd - podaci nisu dostupni.

* 2003. Za zemlje bivšeg SSSR-a, i 2004. Za zemlje Istočne Europe.

Hrvatska je bila posljednja zemlja kojoj su se smjele dogoditi greške zbog nekritičke primjene doktrine ekonomskog neoliberalizma. Ali (dijametralno oprečno od Slovenije) Hrvatska pripada među zemljama koje su u najvećoj mjeri nekritički primijenile ekonomski neoliberalizam. Rezultati su porazni. Hrvatska će biti daleko posljednja središnjeeuropska zemlja u tranziciji koja će doseći (na početku novog XXI. stoljeća) predtranzicijsku (iz godine 1989.) razinu BDP. Istraživanja Svjetske banke pokazuju da su socijalne razlike u Hrvatskoj veće nego u većini tranzicijskih, pa i drugih europskih zemalja.²¹ (slika 4.). Glavni uzroci za tu pojavu nisu povezani s nametnutim ratom, nego s greškama ekonomske i ukupne politike.

Slika 4.

NAPOMENA: Lijeva strana stupca je 10. Percentil medijalnog ekvivalentnog prihoda, a desna je - 90. Percentil. Skala jednakosti Luksemburškog istraživanja o dohocima (Luxemburg Income Study - LIS) (drugi korijen veličine obitelji čime se vrši korekcija s obzirom na ekonomiju razmjera); podaci kodirani na 1 % za sve zemlje.

Izvor: LIS baza podataka, www.lissy.org. APK (1998). Studija o ekonomskoj ranjivosti i o socijalnom blagostanju Hrvatske, Dokument Svjetske banke, Zagreb, lipanj 2000., str. 12.

Istraživanja Svjetske banke (uz pomoć veličine Ginijevih koeficijenata) također su pokazala da su socijalne razlike u pojedinim zemljama u tranziciji to veće, što su pojedine zemlje bile manje pripremljene za tranziciju²². Iznimka je jedino Hrvatska. Komparativni ekonomski indikatori najbolje pokazuju teško stanje hrvatskoga gospodarstva na svršetku devedesetih. (tablica 3.)

²¹ Hrvatska, Studija o ekonomskoj ranjivosti i socijalnom blagostanju, Dokument Svjetske banke, lipanj 2000., str. 1-28.

²² Grzegorz W. Kolodko: "Economic Neoliberalism Became Almost Irrelevant...", Transition, Vol. 9, Number 3, June 1998., World Bank, Washington, str. 3.

Tablica 3.

EUROPSKE ZEMLJE U TRANZICIJI - KOMPARATIVNI EKONOMSKI INDIKATORI

	BDP 2000. Indeks 1990.=100	Bruto industrijska proizvodnja Indeks 2000. 1989.-100	Proizvodnost rada u industriji Indeks 2000. 1989.=100	Stopa inflacije 2000.	Stope nezaposlenosti u% 2000.	Vanjsko- trgovinski balans u mm USD 2000.	Tekući račun u bn USD 2000.	Tekući račun u % 2000. BDP-a 2000.	BDP po stanovniku USD (p.p.) 2000.	BDP po stanovniku EU-15=100 2000. (bazirano na ECU)	Indeks tečajne 2000. (bazirano na ECU)
Češka	98.5	83.0	132.2	4.0	8.8	-3565	-1.9	-3.7	12635	59	2.36
Mađarska	108.5	136.3	221.7	9.8	8.7	-3900	-1.8	-3.7	11237	53	2.20
Poljska	143.1	128.1	193.3	10.1	15.0	-21000	-9.9	-6.2	8680	41	1.94
Slovačka	105.1	89.9	124.4	12.0	17.9	-995	-0.6	-3.1	10352	49	2.67
Slovenija	120.0	80.3	152.8	8.9	11.9	-1400	-0.6	-3.2	15435	73	1.52
Bugarska	78.6	46.9	120.5	9.9	17.9	-1900	-0.7	-5.8	5160	24	3.23
Rumunjska	81.8	47.3	101.7	45.7	10.5	-2500	-0.9	-2.5	5736	27	3.26
Hrvatska	86.7	56.9	131.1	6.2	22.5	-3821	-0.8	-4.2	6990	33	1.52
Rusija	64.0	54.2	81.8	21.0	10.2	57500	42.0	18.2	7001	33	4.06
Ukrajina	43.2	57.6	87.5	28.2	4.2	200	1.6	5.0	3379	16	4.87

NAPOMENA: 1) Preliminarno. -2) Prodaje. -3) WIIW procjena.

Izvor: WIIW baze podataka uključujući nacionalne statistike, prognoze: WIIW. Tablica je sastavljena na osnovi studije: Leon Podkaminer et al.: "The Transition Economies: Externally Conditioned Improvements in 2000, Slowdowns and Adjustments Likely in 2001 and 2002.", Research Reports No. 275, February 2001.

Slijedi zaključak da je nekritična primjena ekonomskog neoliberalizma svakako utjecala na povećavanje socijalnih razlika u mnogim, zapravo u većini, zemalja u tranziciji. Zbog svega toga, odnosno zbog nekritične primjene ekonomskog neoliberalizma, dosadašnja tranzicijska ostvarenja u većini zemalja u tranziciji nisu dala zadovoljavajuće odgovore na pitanje: kako ublažiti djelovanje kontroverzi tržišta. Ponovno valja isticati da je smisao tih kontroverzi da bogati postaju sve bogatiji, a siromašni siromašniji, i to kako na domaćem, tako i na međunarodnom planu. Uvažavajući sve spomenute (a i nespomenute probleme), vodeći ekonomisti MMF-a i Svjetske banke otvorili su na svršetku devedesetih godina diskusiju na relaciji “Washington-Post Washington Consensus”. U toj su se diskusiji najviše istakli profesori Joseph Stiglitz²³ i Grzegorz Kolodko.²⁴ Oni su veoma dokumentirano pokazali sve štete i zablude koje sa sobom nosi nekritična primjena doktrine ekonomskog neoliberalizma u zemljama u tranziciji. Ti su stavovi došli na vidjelo i na posljednjim godišnjim skupštinama MMF i Svjetske banke.

Ipak ostaje problem da svaka zemlja u tranziciji ocijeni štetne posljedice nekritične primjene ekonomskog neoliberalizma i iz toga izvuče odgovarajuće zaključke. Provedene diskusije na relaciji Washington-Post Washington Consensus daju za odgovarajuće zaključke veoma dobre osnove. Nova demokratska Vlada lijevog centra koja u Hrvatskoj djeluje od početka prošle, 2000. godine, još se nije o svemu tome jasno očitovala. U slučaju da zauzme pozitivan stav, u smislu savjeta spomenutih vodećih ekonomista MMF-a i Svjetske banke, morala bi provesti i odgovarajuće institucionalne reforme i osnovati ministarstvo za razvitak. Taj bi resor, (koji je na početku tranzicije već postojao), osim brojnih drugih zadaća, u kontinuitetu, u suradnji sa znanošću osiguravao rad na znanstvenim osnovama koncepcije i strategije razvitka Hrvatske. Na tim bi osnovama Zavod za makroekonomske analize i prognoze pripremao odgovarajući dokument o razvojnoj politici, na koji bi se naslanjala aktivna ekonomska politika. Nedostatak odgovarajuće koordinacije (i monitoringa) između pojedinih, osobito privrednih, resora u devedesetima nanijelo je velike štete hrvatskoj privredi i društvu. A to znači da se nekritičnom primjenom ekonomskog neoliberalizma ne mogu djelotvorno rješavati ni ekonomski ni socijalni problemi ovoga društva. U kontekstu ovih razmatranja valja zaključno u prvi plan ipak staviti činjenicu da (i premda na veoma različitim razinama tranzicijskih dostignuća) zemlje u tranziciji još nisu našle zadovoljavajuće odgovore na pitanje: kako ublaživati kontroverze tržišta? Za mnoge od njih, posebno za one koje će se u godinama koje dolaze kao prve priključivati Europskoj uniji, ta će rješenja biti vjerojatno identična onima koje prihvati reformirano društvo blagostanja. To vrijedi i za Hrvatsku, ali nažalost na nešto dulje staze.

²³ Beyond the Washington Consensus.

²⁴ “Economic Neoliberalism Become Almost Irrelevant” ..., Transition, Vol. 9, No. 3, World Bank, Washington, June 1998., str. 1-6. Globalizacija Catching-up; Od recesije do rasta u tranzicijskim gospodarstvima, IMF Working Paper, Economist, br. 9-8, Zagreb, 2000, str. 1-28.

Umjesto zaključnih razmatranja

U proteklome stoljeću svijet je bio suočen s turbulentnim društvenim kretanjima i s velikim društvenim promjenama. To se posebno odnosi na Europu.

Ta turbulentna kretanja i velike društvene promjene bili su inicirani snažnim razvitkom novih fundamentalnih znanja i novih tehnologija i proizvoda, što je sve poticalo do tada neviđeni razmah tržišta i konkurencije s konzekvencom sve izrazitijih integracijskih procesa i globalizacijskih trendova. Sve snažnije djelovanje snaga tržišta imalo je za prirodnu posljedicu to da su bogati (i kao pojedinci i kao zemlje) postajali sve bogatijima, a siromašni sve siromašnijima. Spontano se nametnuo problem modela rješavanja kontroverzi tržišta.

U Europi, kao najrazvijenijem dijelu svijeta, traženje odgovarajućih rješenja pokrenule su različite lijeve političke stranke (socijaldemokratske, socijalističke i radničke) i sindikalni pokreti. Osnovni društveni raskoli u Europi (poslije i u Aziji) dogodili su se zbog različitih pristupa u odabiru modela i metoda ublaživanja kontroverzi tržišta.

Lijeve političke snage u najrazvijenijim zemljama Zapadne Europe odlučile su se za kombinaciju kriterija tržišta (kao interesa kapitala) i kriterija solidarnosti (kao interesa rada) u organizaciji privrede i društva. Na tim je osnovama uspostavljena relativno stabilna ravnoteža interesa rada i kapitala (u proteklome stoljeću) u razvitku modela društva blagostanja i civilnoga društva.

U devedesetima pod utjecajem četvrte (informatičke tehnološke revolucije) započela je reforma društva blagostanja. U temeljima je te reforme (koja se još uvijek odvija) kombinacija svjetonazorskih kriterija liberala i socijaldemokrata u organizaciji privrede i društva.

Traženje nove ravnoteže u reformiranom modelu društva blagostanja pokazalo se dosta proturječnim i turbulentnim. Na tim su proturječjima engleski socijalisti izgubili London, a francuski su socijalisti dobili Pariz.

Lijeve političke snage u Istočnoj Europi, posebno carskoj Rusiji, odlučile su se za takav model rješavanja kontroverzi tržišta koji zapravo ukida tržište. Rezultati su bili porazni. Realni je socijalizam od prvoga dana ušao u duboku krizu koja je okončana krahom boljševičke opcije. Samoupravni bi socijalizam imao bolje šanse da eksplozija balkanskog nacionalizma nije onemogućila njegov dalji razvitak na pluralističkim osnovama.

Zemlje u tranziciji imale su nesreću da je tranzicija započela paralelno s početkom reforme društva blagostanja. Otvoreni prostori širenja liberalnih svjetonazora poticali su nekritičnu primjenu ekonomskog neoliberalizma. To je imalo negativne učinke za većinu zemalja u tranziciji.

Rješavanje problema ograničavanja kontroverzi tržišta ostvarivat će zemlje u tranziciji (posebno europske) prihvaćanjem modela reformiranog društva blagostanja, a to znači i priključivanja Europskoj uniji.

LITERATURA:

1. *Baletić, Zvonimir (ed.et.al.):* "Hrvatsko gospodarstvo u tranziciji" (Croatian Economy in Transition), Ekonomski institut, Zagreb, 1999.
2. *Berend, Ivan T.:* "From Regime Change to Sustained Growth in Central and Eastern Europe", Economic Survey of Europe, 2000., No. 2/3. United Nations, New York and Geneva, 2000.
3. *Bogomolov, Oleg T. (ed.et.al.):* "Market Forces in Planned Economies", MacMillan in association with the International Economic Association, London, 1990.
4. *Bratko Stjepan (ed.el.al):* "Tržišna demokracija u Hrvatskoj, stanje i perspektive", HAZU, Zagreb-Varaždin, 2000.
5. *Družić, Ivo:* "Makroekonomsko ograničenje tranzicijske strategije" (Macroeconomic Restraint of Transitional Strategy), Ekonomski pregled, No. 9-10, 2000.
6. Economic Commission for Europe: "Economic Survey of Europe, 2000". No. 2/3, United Nations, New York and Geneva, 2000.
7. *Goić, Srećko (ed.et.al.):* The Third International Conference "Enterprise in Transition", University of Split, Faculty of Economics, Split, 1999.
8. *Grgić, Mato:* "Globalizacija financijskih tržišta i liberalizacija financijskih transakcija" (Globalization of Financial Markets and Liberalization of Financial Transactions), Ekonomski pregled, br. 2-3, 1998.
9. *Havlik, Peter (ed.et.al.):* "Countries in Transition 1999." WIIW Handbook of Statistics, The Vienna Institute for International Economic Studies, 1999.
10. *Jeurling, Lars:* "World Bank's New Approach Helps Business in Transition Economics: Lessons Learned From the Latest Adjustment Loan to Latvia", Transition, Vol. 11, No. 3-4/2000.
11. *Kolodko, Grzegorz:* "Economic Neoliberalism Became Almost Irrelevant...", TRANSITION, Vol. 9, No. 3, June 1998. World Bank, Washington, D.C.
12. *Kolodko, Grzegorz:* "Globalizacija Catching up, Od recesije do rasta u tranzicijskim gospodarstvima". (Globalization, Catching-Up: From the Recession to the Growth in the Countries in Transition), IMF Working Paper, Economist, No. 7-8, Zagreb, 2000.
13. *Macesich, George:* "International Monetary Fund: A New Role", Ekonomski pregled, No.1-2, 2000.
14. *Mervar, Andrea:* "Liberalizacija međunarodnih financijsko kapitalnih transakcija" (Liberalization of International Financial and Capital Transactions), Ekonomski pregled, br. 1-2, 1999.

15. *Podkaminer, Leon, (et.al.):* "The Transition Economies: Externally Conditioned Improvements in 2000. Slowdowns and Adjustments Likely in 2001 and 2002", Vienna, The Vienna Institute for International Economic Studies, Research Reports, No 275, February 2001.
16. *Saunders, Christopher T. (ed.et.al.):* "Economics and Politics of Transition", MacMillan, London, 1992.
17. *Saunders, Christopher T. (ed.et.al.):* "Eastern Europe in Crisis and the Way Out", MacMillan, London, 1995.
18. *Saunders, Christopher, T. (ed. et.al.):* "The Role of Competition in Economic Transition", MacMillan, London, 1993.
19. *Stiglitz, Joseph:* "Beyond the Washington Consensus", Transition, Vol. 9, No.3, June 1998, World Bank, Washington D.C.
20. Stiglitz, Joseph E.: "More Instruments and Broader Goals: Moving towards the Post-Washington Consensus," WIDER Annual Lectures, 2 (Helsinki: UNU/WIDER, January, 1998.
21. Transition Report 2000, "European Bank for Reconstruction and Development", London, 2000.
22. *Veselica, Vladimir i Vojnić, Dragomir:* "Misli i pogledi o razvitku Hrvatske" (Thoughts and Views on Croatian Development), HAZU i Hrvatsko društvo ekonomista, Zagreb, 1999.
23. *Vojnić, Dragomir:* "Ekonomija i politika tranzicije" (Economics and Politics of Transition), Ekonomski institut, Zagreb, 1993.
24. *Zdunić, Stjepan (ed. et.al.):* "Privatizacija u politici gospodarskog razvitka Hrvatske" (Privatization in the Policy of Economic Development of Croatia), Ekonomski institut, Zagreb, 1991.
25. "World Development Report 2000/2001," Attacking Poverty, The World Bank, Washington, 2001.
26. World Economic Outlook: Focus on Transition Economies, "International Monetary Found, Washington, October 2000.

MARKET CONTROVERSIES IN THE LIGHT OF SOCIAL DEVELOPMENTS DURING THE LAST CENTURY

Summary

During the last century the world was confronted with turbulent social trends and great social changes. That especially relates to Europe.

These turbulent trends and great social changes were initiated by strong development of new fundamental knowledge, technologies and products, what all stimulated unseen till then market and competitiveness expansion, with a consequence of increasingly expressive

integration processes and globalization trends. The natural consequence of increasingly stronger activity of market powers was that the rich (both individuals and countries) were becoming more and more richer, and the poor more and more poorer. It spontaneously imposed the problem of market controversies solution's model.

In Europe, as the most developed part of the world, looking for adequate solutions was initiated by various left political parties (social democratic, socialist and workers) and union movements. Main social splits in Europe (later also in Asia) happened due to different attitudes towards selection of models and methods of market controversies alleviation.

Left political forces in most developed countries of Western Europe selected a combination of market (as interest of capital) and solidarity criterion (as interest of work) in organization of economy and society. Relatively stable balance of work and capital interest was established on these fundamentals (during last century) in development of model of social welfare and civic society.

During the ninetieth it started the reform of welfare society under the influence of the fourth (informatics and technological revolution). The essence of this reform (which is still underway) is the combination of world-view criteria of liberals and social democrats in organization of economy and society.

The search for new balance in reformed model of welfare society turned out to be rather controversial and turbulent. On these controversies English socialists lost London and French socialist gained Paris.

Left political forces in East Europe, especially in imperial Russia decided upon such solution model of market controversies which as a matter of fact abolishes market. The results were withering. From the first day real socialism entered deep crisis which ended in collapse of bolshevik option. Self-management socialism would have had better chances if the explosion of Balkan nationalism had not enabled its further development on pluralistic bases.

Unhappily for countries in transition the process of transition began parallelly with the beginning of reform of welfare society. Open spaces for expansion of liberal world views initiated non-critical application of economic neoliberalism. This had negative effects for majority of countries in transition.

The solution of restriction problem of market controversies will countries in transition (especially European) realize by the help of the acceptance of model of reformed welfare society, what also means attachment to European Union.